

İslam'da İbadetlerin Sosyal Fonksiyonu

Vehbi ÜNAL*

Özet

Din tarihin her döneminde bireyleri ve toplumları etkileyen en önemli kurumlardan biridir. Dinin emirleri öncelikli olarak bireylere emredilirken aynı zamanda toplumları da düzenleyen kurallardan oluşmaktadır. Dini inanç ve ibadetlerin birçok fonksiyonlarının bulunduğu da tarihi ve sosyolojik bir gerçektir. İbadetler madalyanın iki yüzü gibidir biri bireyi ilgilendiren, diğeri de toplumu ilgilendiren yönü bulunmaktadır.

Bu çalışmanın esas konusu ibadetlerin özellikle toplumu ilgilendiren sosyal fonksiyonlarının araştırılmasıdır. Bu fonksiyonlar elbette sadece burada yazılanlar değildir. İbadetlerin toplumsal fonksiyonlarını şöyle sıralayabiliriz; İbadetler toplumsal bütünleşmeye katkı sağlar, kötülüklerden uzaklaştırır, toplumsal paylaşmayı, dayanışmayı ve yardımlaşmayı öğretir.

Makalede ibadetlerin sosyal fonksiyonu, din sosyolojisi merkezinde, tarihsel ve işlevselci yaklaşımlardan yararlanılarak dokümantasyon tekniği ile ele alınıp anlaşılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, İbadet, Sosyal Fonksiyon.

Abstract

Religion has been one of the foundations which affect individuals and societies at all time of history. The orders of religion firstly are ordered to individuals but at the same time they form the rules of societies. Religious belief and worship which have a lot of functions are a real historical and sociological.

Worship has two sides, one of which interests individuals, the other one interests society.

The purpose of this task is examining the social functions of worship. These functions are not only written here. We can say the social functions of worship like that; worship helps social entegration, it banishes vices, it teaches social sharing, helping and suppotring.

* Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimlere Ana Dalı, Din Sosyolojisi Doktora Öğrencisi.

In this article, social functions of worship are examined by means of religion sociology and historical and functioning approach.

Key Words: religion, worship, social function

Giriş

Başlangıcı insanlık tarihi kadar eskilere giden din, tarihinin her döneminde bireyleri ve toplumu etkileyen en önemli kurumlardan biri olmuştur. Bir toplumu oluşturan temel kurumlar, genel olarak aile, eğitim, din, ekonomi, siyaset ve boş zamanlardır. Bu altı kurum toplumu meydana getiren, toplumu çepeçevre saran ve toplumun yaşamasını sağlayan unsurlardır.¹ Rudoolf Otta dini "kutsalın tecrübesi" olarak tanımlamaktadır.² Wach ise, dini tecrübe ve onun anlatım biçimlerini, "teorik (akide, doktrin), pratik (ibadet) ve sosyolojik anlatım (dini cemaat)" şeklinde ayırmaktadır.³

Dini tecrübenin teorik yönünü inançları oluştururken, pratik yanını da ibadetler oluşturmaktadır. Bu iki ana unsur birbirinden ayrılmaz bir bütün teşkil etmektedirler. Bu nedenle iman ve ibadetin ya da dinin teorik yönüyle pratik yönünün geniş ölçüde birbirine bağlı olup, birbirlerinin tamamlayıcısıdır. Esasen amel, iman konularının ibadet alanı dediğimiz davranış alanına uygulanışından başka bir şey değildir.⁴ Dinî hayat, kendini üç temel ifade şeklinde ya da duruma göre üç boyutta ortaya koyar: Dinî düşünce ve kanaatler (dogmalar), dinî tutum ve davranışlar ile dinî tecrübeler.⁵

Din psikolojik olay olarak ferdi ilgilendirdiği gibi sosyal bir olay olması sebebiyle de toplumu ilgilendirmektedir. Yani din, ferdi tecrübenin başkalarıyla paylaşılmasından itibaren objektifleşmekte, toplumsal bir mahiyet kazanmaktadır. Esasen, dinin bu subjektif yönü ile objektif yönü birbirinden ayrılmaz bir bütün teşkil etmektedir ve bu durum dinin ferdi olduğu kadar, aynı zamanda sosyal

¹ Joesph Fitcher, *Sosyoloji Nedir?* Çev. Nilgün Çelebi, Attila Kitabevi, Ankara, 1994, s. 123; Bünyamin Ayhan, "Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı: Milli Mücadele Dönemi Türk Basını", *Selçuk Üniv. Sosyal Bilimler Enst. Dergisi*, Sayı: 19, Konya, 2008, s.75-99.

² Rudolf Otto, *The Idea of the Holy*, Trans. J.W. Harvey, Oxford Un. Press, London and New York 1925; Günay Tümer, "Genel Olarak Din", *DİA*, IX, İstanbul, 1994, s. 315.

³ J.Wach, *Din Sosyolojisi*, Çev. Ünver Günay, Erciyes Üniv. Yay., 4, Kayseri, 1990, s. 22-26.

⁴ Ünver Günay *Din Sosyolojisi*, İnsan Yay., 6. Baskı, İstanbul, 2003, s. 244-245.

⁵ Nils G.Holm, "Sosyal Bir Fenomen Olarak Din", Çev. Abdülkerim Bahadır, *Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Konya, 2002, Sayı:14, s. 272.

olan karakterini de ortaya çıkarmaktadır.⁶ İbadetler madalyanın iki yüzü gibidir bir bireyi ilgilendiren, diğeri de toplumu ilgilendiren yönü vardır.

Din, hem bireyi hem de toplumları etkileyen sosyo-kültürel bir kurum, insanın günlük hayatındaki davranışlarına yön veren bir faktördür.⁷

Sosyal sistem içinde her şeyin (açık ya da gizli) bir fonksiyonu vardır. Hiçbir sosyal olgu/değer boş ve anlamsız değildir. O zaman toplumun sahip olduğu inançların, ibadetlerin açık, çoğunlukla da gizli bir fonksiyonu vardır. Dinsel inançların öncelikli fonksiyonu, bir dinin temel esaslarını ifade etmesidir. Bir dine ait inançlar, tasavvurlar ve düşünceler o dine kendine has özelliğini kazandırır ve o dini diğer din ve düşünce sistemlerinden ayırırlar. Bu sebeple inançlar, dinin ayrılmaz bir parçasını oluştururlar. İbadetlerin de imanın korunması ve sürdürülmesindeki rolü önemlidir. İbadetler vasıtasıyla kişi, kutsal saydığı yüce varlıkla irtibata geçebilmekte, ona yaklaşma yollarına sahip olabilmekte, saygı ve sevgisini gösterebilmekte, böylelikle ona karşı vazifelerini ve ondan gelen emirlerin gereğini yerine getirebilmektedir. Dinsel inanç ve ibadetlerin din içindeki bu (açık) fonksiyonları yanında, başka bir takım toplumsal fonksiyonlarının da olduğu bir gerçektir.⁸

Biz dinsel inanç ve uygulamaların fonksiyonlarına değinirken, onların (dolayısıyla da dinin) bu fonksiyona binaen mevcut olduklarını söylemek istemiyoruz. Din kutsalla kurulan manevi bir bağ olduğu gibi birçok sosyal fonksiyonunda bulunduğu bir gerçektir.

İbadetlerin bir ödev ve bir görev olarak yerine getirilmesi yanında aynı zamanda birey ve toplum açısından gizli ve açık olarak ortaya koyduğu bir takım fonksiyonları da vardır. İbadetler, bir taraftan toplumdaki sosyal yapıyı düzenlerken diğer taraftan da birey olarak kişileri eğitir. İbadet, birey olarak kişilere, gerek yalnız başına ve gerekse toplum içinde nasıl yaşayacaklarını ve ne yapacaklarını gösterip öğretir.⁹

Dini tecrübenin ifade şekillerinden olan ibadetler, bir din mensuplarının yerine getirdikleri bütün spesifik dini pratikler kast edil-

⁶ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi Ders Notları*, Kayseri, 1986, s. 29–130; Mehmet Bayyığıt, "Dinin Ferdi ve Sosyal Yönü Üzerine Genelleme", *Selçuk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 4, Konya, 1998, s. 153.

⁷ Hüseyin Peker, "Suçlularda Dini Davranışlar", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 4, Samsun, 1990.

⁸ Mustafa Arslan, "Kültürel Bağlamda Din", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Samsun, 2004, Sayı:1, s. 199.

⁹ Osman Eskicioğlu, "Oruç, İnsan ve Sağlık", www.enfal.de/oe5.html.

mektedir.¹⁰ Dinî inançlar, kapalı bir kap içerisinde duran sıvı bir madde gibi olmayıp mutlaka dışa yansır ve insan eylemlerine yön verirler. Tıpkı bir çiçek gibi... Çiçek koku neşreder. Arı ondan bal özü alır ve oldukça faydalı bir yiyecek imal eder. Biz, çiçekten ilaç veya parfüm yapabiliriz. Bunlar çiçeğin objektif gerçekliğidir. Ama başlangıçta çiçeğin bizim duygusal zevkimize hitap etmiş olması, onun sübjektif gerçekliğidir.¹¹

Kurani Kerimde inanç davranış ilişkisi konusunda şöyle buyrulmaktadır. "Şüphesiz, iman edip salih ameller işleyen, namazı dosdoğru kılan ve zekâtı verenlerin ödülleri, rableri katındadır. Onlara korku yoktur. Onlar, mahzun da olmayacaklardır." ¹² Hz Peygamberin, "Temizlik imanın yarısıdır" ¹³, "Kim Allah'a ve ahirete inanıyorsa misafirine ikram etsin. Kim Allah'a ve ahirete inanıyorsa komşusuna ihsanda (iyilikte) bulunsun. Kim Allah'a ve ahirete inanıyorsa hayır söylesin veya sükût etsin"¹⁴ sözleri iman-amel başka bir ifade ile inancın davranışları etkilemesi gerektirdiği konusunda dikkat çekicidir.

İbadetler, bir bakıma imanı beslemenin ve ahlâkı yüceltmenin aracı olarak değerlendirilebilir.¹⁵ Sosyologlar, ibadet olmadan yani dinin pratik yönü, amel tarafı bulunmadan bir dinin varlığını sürdürebileceğine şüphe ile bakmaktadırlar.¹⁶

Bu çalışma ile ibadetlerin bireysel bir nitelik taşımakla beraber toplumsal yönünün var olduğu, ibadetler bireylerin davranışlarını pozitif yönde etkileyip etkilemediği tartışılacaktır.

Tapmak, itaat etmek, boyun eğmek, kulluk etmek anlamına gelen ibadet, dini anlamda niyetli ve karalı olarak tanrıya saygı göstermek üzere yapılan düzenli eylemleri ifade eder. İbadet kavramı, günlük dilde; şekli belirlenmiş ve yapılması gereken belirli davranışlar (namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek vb.) olarak dar anlamda kullanılır. ¹⁷ İbadet, Allah'a hem şükran borcunu ödemek, hem de bağlılığı ve sevgiyi göstermek amacını güden tutum

¹⁰ Charles Y. Glock, "Dindarlığın Boyutları Üzerine", *Din Sosyolojisi*, (Der. M. Emin Köktaş, Y. Aktay), 3. Baskı, Vadi Yay. Ankara, 2007, s. 250.

¹¹ Yümnî Sezen, *İslam'ın Sosyolojik Yorumu*, Birleşik Yay. İstanbul, 2000, s. 91; Abdurrahman Kurt, "Sosyolojik Din Tanımları ve Dine Teolojik Bakış Sorunu", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, C. 17, Sayı: 2, Bursa, 2008, s. 73-93.

¹² Bakara, 2/277.

¹³ Müslim, "Taharet", 1.

¹⁴ Buhari, "Edeb", 31; Müslim, "İman", 74.

¹⁵ Enver Uysal "Dindarlığın Ahlakî Temeli Üzerine Bazı Düşünceler", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, C.14, Sayı: 1, Bursa, 2005, s. 41-59.

¹⁶ Ünver Günay, *Din Sosyolojisi*, s. 248.

¹⁷ Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, Sönmez Matbaası, Samsun, 1996, s. 67.

ve davranışlardır.¹⁸ Sosyolojik anlamda ise, dini tecrübenin eylem olarak yansıyan boyutu veya anlatımıdır.¹⁹

İbadetleri çeşitli şekillerde tasnif edilmişse de İslam âlimleri genel olarak bedenle yapılan, mal ile yapılan, hem beden hem de mal ile yapılan ibadetler olarak üçe ayırmışlardır.

İbadetler öncelikli olarak bireye hitap eder. Bu yönüyle subjektif olan davranışlar topluma mal olmasıyla objektifleşir.

İbadetler, dinin otorite kabul ettiği ilah için yapılır. Bununla birlikte ibadetlerde bir takım yararların bulunduğu da bir gerçektir. İbadetlerin birçok toplumsal fonksiyonu vardır. İslam'da ibadetler öncelikle bireye hitap ederken sonuç itibarıyla toplumsal yönü ön planda gözükmektedir.

İbadetlerin toplumsal fonksiyonlarını şöyle sıralayabiliriz; ibadetler toplumsal bütünleşmeye katkı sağlar, kötülüklerden uzaklaştırır, toplumsal paylaşmayı ve dayanışmayı sağlar.

1. İbadetler Toplumsal Bütünleşmeye Katkı Sağlar

İbadetlerin en önemli toplumsal fonksiyonlarından birisi sosyal bütünleşmeyi sağlamış olmasıdır. En ilkel kabilelerde bile bir mabet etrafında kurulan yerleşim birimleri bu bütünleşmeyi göstermektedir.

Sosyolojik olarak dinin iki etkisi ön plâna çıkmaktadır. Bunlar; olumlu ve bağdaştırıcı bütünleştirme özelliği ve diğeri ise olumsuz, yıkıcı ve birliği bozucu tesiridir. Din, grupları bütünleştirirken şüphesiz ibadeti ön plâna alır. İbadetlerle beraber ortaya çıkan törenler, semboller ve ibadet için örgütlenmeler, dinin bütünleştirici özelliklerindedir. Aynı zamanda ibadetlerin gücü, geçici veya devamlı teşkilatların yaratılmasıyla temsil edilir.²⁰

Dinin toplumsal fonksiyonlarının temelinde toplumda sembolik bütünleşmeyi sağlamasıdır. Toplumda meydana gelen fiillerden bazılarını kutsallık atfedilerek yapılmaya teşvik edilmesi, bazılarının günah denilerek yasaklanması, bireylerin her çeşit davranışının ilgili toplumun değer yargılarına uygun olmasını sağlar. Toplumun tüm bireyleri tarafından ortaklaşa yapılan dinsel ayin ve törenler,

¹⁸ Osman Pazarlı, *Din Psikolojisi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968, s.169.

¹⁹ M. Ali Kirman, *Din Sosyolojisi Terimler Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul, 2004, s.107; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1935, C. I, s. 95.

²⁰ J.Wach, *Din Sosyolojisi*, s. 41–54.

grup ruhunu geliştirerek, bireyler arasında toplumsal kaynaşmayı sağlar. Böylece din toplumun istikrarı ve devamını temin eder.²¹

İbadetlerde dinin kişiselliği ve vicdaniliği kadar, toplumsallığı da önemlidir. Öte yandan, genel olarak bilindiğinin aksine, ibadetlerin özü, biçimlerinde değil, bireysel ve toplumsal boyutlarıyla, insanın kendine yabancılaşmasını ve toplumdan kopmasını (anomi) önleme amacıyla gizlidir.²²

İbadetlerin bir kısmı bireysel yerine getirilebileceği gibi bir kısmı da cemaatle gerçekleştirme zorunluluğu vardır. Cuma ve bayram namazı, hac farızasının yerine getirilmesi vb. Birey bu ibadetleri yerine getirirken birlik beraberlik duygusu kazanır. Bu tür ibadetler bireyin, topluma karışmasını sağlar, içine kapalılık ve yalnızlık duygusundan uzaklaştırarak sosyalleşmesini sağlar.

İbadetler, sadece bireyi Allah'a yaklaştırmakla kalmaz, onu diğer insanlara da yaklaştırır, onun Rabbine ve toplumuna yabancılaşmasını önler, sosyalleşmesine katkıda bulunur. Toplumsal bir değer olarak dinin pratik uygulamaları olan ibadetlerin öğrenilip yaşanması her şeyden önce sosyalleşmenin bir parçasıdır.²³

İslam'ın tevhit yani birlik inancının en mükemmel ve ideal bir sosyal kaynaşma, kenetlenme, birleşme prensibi olmasının yanı sıra, tüm ibadet şekillerinin de bu toplumsal bütünleşmede, önemli rolleri bulunmaktadır. Cemaatle kılınan namazlar, oruç, zekât, hac, karz-ı hasen, infak, sadakalar... gibi emir ve tavsiyeler toplumdaki sosyal dayanışmanın ve bütünleşmenin ana dinamikleridir.²⁴

Dinin toplumu olağanüstü durumlarda bütünleştirmesiyle ilgili olarak bazı özellikleri dikkati çekmektedir. Bunlardan başında, dinlerin olağanüstü bir tutum olarak toplumda iki kavramı somutlaştırmaları gelir. Bunlar, yeniden doğuş ve kurtuluştur. Savaşçılar arasına bir kahraman olarak girmek isteyen kişi yeni bir ruh edinmek zorundadır. Yeniden doğuşla, dindar kişi, aşırı vecd hali ile sistematik plânlı asetizm yoluyla yeni bir ruh kazanmaktadır (Müslümanlarda şehit olmak isteyen). Diğer taraftan dinler, bir kurtuluş simgeleyicidirler. Yeniden doğuşla birlikte içinde bulunduğu toplumu ve kendini zor durumdan kurtaracak aynı zamanda psikolojik

²¹ Y.Mustafa Keskin, "Din Toplum İlişkileri Üzerine Bir Genelleme", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, IV, Samsun, 2004, s. 14.

²² Mehmet Efe, "İlahi Dinlerde İbadet ve Namaz", *İslam Araştırmaları*, Yıl: 2, Sayı: 3, İstanbul, 2009, s. 20.

²³ Hüseyin Certel, "İslami İbadetlerin Psiko-Sosyal İşlevleri", *Ekev Akademi Dergisi*, C.1, Sayı: 3, Erzurum, 1998, s. 149-156.

²⁴ Mehmet Bayyığıt, "Dinin Ferdi ve Sosyal Yönü Üzerine Genelleme", s. 159.

bir tatmin görecek olan birey, kurtuluş için bedenini ortaya koyacak gücü dinden almaktadır.²⁵

Medine'de sürekli birbiriyle kavgalı olan Evs ve Hazreç kabileleri Hz. Peygamberin, "Müslüman ol ve kurtul" davetine icabet etmişler. Bu prensip etrafında kenetlenmiş, kardeş olmuşlar ve sosyal bütünlüğe samimi olarak katılmışlardır. Hicretle birlikte Hz. Peygamberin muhacir ve ensarı kardeş ilan etmesi toplumsal bütünleşmeyi sağlayan ilk adımdır. Hemen ardından Mescidi Nebinin merkez alınarak ibadet öncesi ve sonrasında bütün sosyal olayların buradan istişare edilerek idare edilmesi de dikkatlerimizi buraya çekmektedir.

Konuya Türk toplumu açısından bakıldığında, İslamiyet'le birlikte Türkler, toplumu bütünleştirici gerçek unsura kavuşmuşlardır. Bu unsur sayesinde ki Anadolu, Türk vatanı haline gelmiştir. Milletimizin tarih boyunca gerek en parlak dönemlerinde ve gerekse en zor dönemlerde, Kurtuluş savaşında olduğu gibi, varlığını ve birliğini korumasında İslam'ın bütünleştirici öz değerleri önemli rol oynamıştır.²⁶

Olağanüstü durumlarda dini ibadetlerin toplu olarak yapılması, devlet erkânının bu ritüellerde bulunması, toplumsal bütünleşmeyi daha da arttırır. Toplu Cuma namazları, şükür namazları, zafer duaları, mevlitler, hatimler ve şehrin merkezinde beraber kılınan namazdan sonra yapılan toplantı ve yürüyüşler, dinin toplumsal bütünlüğü koruyan ve destekleyen bir unsur olduğunu göstermektedir.²⁷

Topluca yapılan ibadetler hem toplumsal eşitliğin sağlanması ve güçlendirilmesine katkıda bulunur hem de ibadet edenler arasındaki makam, mevki veya ırk üstünlüğü gibi duygu ve ayırımları ortadan kaldırarak, sosyal bütünleşmeye yardımcı olur. Bu sebeple toplu ibadetler, yaratılışımızda bulunan temel birlik ve eşitliği, günlük yaşantımızda bir gerçek olarak ortaya koyabilmemiz ve gösterebilmemiz için en önemli fırsatlardan biridir.²⁸ İbadetler bi-

²⁵ Bünyamin Ayhan, "Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı: Milli Mücadele Dönemi Türk Basını", s. 80; Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, Hürriyet Vakfı Yay., İstanbul, 1987, s. 238-239.

²⁶ Mehmet Bayyigit, "Dinin Ferdi ve Sosyal Yönü Üzerine Genelleme", s.159.

²⁷ Bünyamin Ayhan, "Olağanüstü Durumlarda Toplumsal Dayanışma ve Bütünleşmeye Basının Katkısı: Milli Mücadele Dönemi Türk Basını", s. 81.

²⁸ Ferhat Koca, "İbadet, İnsani Varoluşun Anlamı", *İslam'a Giriş*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007, s. 264.

reylere kolektif bilinç sağlar. Bunun sonucunda bireylerde eşitlik, kardeşlik, paylaşma bilinci gelişir.

Dinin geçmiş ve günümüzdeki toplumsal durumu bakımından en önemli fonksiyonlarından biri de toplumsal kontrol aracı olarak toplumun bütünleşmesine, birlikte kardeşçe yaşamasına ve toplumsal düzenin korunup devam etmesine katkıda bulunmasıdır. Bu bağlamda bir cemaat hâline gelmiş olan fertlerin meydana getirdikleri sosyal kurumlarda temel olarak bazı özellikleri gözlemek mümkündür. Bunlar dinî cemaat oldukları için bazı ibadetleri icra eder, bazı kural ve kaideleri de kabul ederek ve mutlak bir değere itikat ederler. Bu değer başka hiçbir şeye kıyaslanamaz ve cemaati birleştiren müşterek bir konu olur. Cemaatin üyelerini en yüksek derecede manevî bir kudretle münasebete geçirir. İbadetler, ayinler, törenlerle üyeleri arasında din birliği meydana getirmektedir.²⁹

Din, bireyin siyasal düzen veya devletle ilişkilerini düzenleyerek de toplumsal düzenin korunmasına katkıda bulunur. İnsanların devlete, devlet adamlarına, anayasa ve yasalara itaat etmelerinde ve dolayısıyla bu itaat vesilesiyle toplumun kaynaşması, barış içinde yaşaması veya çatışmasız bir biçimde varlığını sürdürmesinde önemli bir işlev görür. Tarihsel olarak olaya bakıldığında, İslam toplumlarında "fasık veya zalim olsa dahi halife-sultana veya yöneticiye itaatin gerekli olduğu" ilkesinin, bir siyasal davranış prensibi olarak benimsetilmeye çalışıldığı ve benimsendiği görülebilmektedir. Bu çerçevede din, bireylere kazandırdığı söz konusu itaat anlayışı vasıtasıyla toplum içinde, özellikle yönetici seçkinlerden haksızlık olarak görülen durum veya eylemlere karşı susmayı, sabretmeyi temin ederek de sosyal bütünleşmede işlevsellik gösterir.³⁰

İbadetlerin pek çoğu cemaat halinde yapılmaktadır. Bu ise müminler arasında "birlik şuurunun" uyanmasına vesile olmaktadır. Nitekim çağdaş insanın duygusal gerginliğinin temel konularından birisi 'kalabalık içinde yapayalnız olma' halidir. Bu hal çoğu kişide bunalımlar yaratan ve depresyona neden olan aşırı ferdileşmenin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. İbadetler ise bireyi Allah'la olduğu kadar, diğer insanlarla da yakınlaştırmaktadır. Ortak duygu ve düşüncelere sahip olarak, müşterek bir amaç için bir araya gelmiş olan insan kalabalığı içerisinde ferdi benliklerin duvarları yıkıla-

²⁹ Durmuş Tatlılıoğlu, "Dini Cemaatlerin ve Tarikatların Fonksiyonel Analizi", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, VIII, Samsun, 2008, Sayı: 3, s. 97-125.

³⁰ Ejder Okumuş, *Toplumsal Değişme ve Din*, İnsan Yay., İstanbul, 2003, s. 25-52.

rak, kolektif ruh hâkim duruma geçmekte, bireyin sosyalleşmesini sağlamaktadır.³¹

İbadetler nedeniyle bir araya gelen insanlar ortak tecrübeyi paylaşarak sosyal bir topluluğu meydana getirirler. Parçaları bir araya toplayan, bir şeyin bir kısmını diğer kısmına katan, uzlaştıran ve barıştıran anlamlarına gelen cami³² toplumda ortak bir şuurun oluşmasına önemli katkılar sağlayan bir müessesedir. Cami, toplumun her kesiminden insanın herhangi bir ayırımı gitmeden bir araya geldikleri, kaynaştıkları, aynı heyecanları yaşadıkları, kardeşlik, birlik ve beraberlik duygularının doruk noktasına ulaştığı kutsal bir mekândır.³³

Zekât, sadaka ve kurban, gibi ibadetler kişinin diğerkâmlık, fedakârlık ve cömertlik duygularını geliştirmekte ve aynı zamanda, bireyin sosyal yönünü de geliştirerek sosyal bütünleşmeye yardımcı olmaktadır.

Namaz bir bütün olarak yerleşik hayat tarzını gerektiren ve insanı ona bağımlı hale getirmekle kalmayıp onu oluşturan cemaat için bir mekân ve bu mekânın çevre unsurlarını da (Hamam, çeşme, çarşı vb.) şekillendirmektedir. Ayrıca Cami, sadece bir ibadet yeri değil, aynı zamanda Müslümanların güncel meselelerinin konuşulduğu bir yer, adeta *bir meclis* niteliği de taşımaktadır.³⁴

Camilerde cemaatle kılınan günlük namazlar ve toplu halde kılınan Cuma, teravih ve bayram namazları gibi öbür toplu ibadetler, imamın arkasında ve onun önderliğinde bir tek Allah'a kulluk için saflar halinde toplanmış bulunan ve her türlü mesleki, sosyal, kültürel statü farkları ve imtiyazları bir kenara bırakarak kenetlenen ve yekvücut olan bir toplumsal kaynaşma ve bütünleşmenin en canlı örnekleridirler.³⁵

Kuran'da geçen bütün emirler, yasaklar, tavsiyeler, namaz, oruç, zekât, hac, kurban, yani; bütün ibadetlerin hep sosyal bütünleşmeyi sağlamaya yönelik faktörler oldukları ifade edilebilir. Namaz ibadeti ile insanların günde beş kez birlikteliği temin edilmekte, aynı saflarda kenetlenerek kaynaşmaları ve bütünleşmeleri sağ-

³¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, T.D.V.Yay., Ankara, 2005, s.245.

³² Ragıp el-İsfahanî, *El Müfredat fi Garibi'l-Kur'an*, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1986, s. 135-136.

³³ Şuayip Özdemir, "Toplumsal Dayanışmanın Sağlanmasında Camilerin Fonksiyonu", *Diyanet Aylık Dergi*, Sayı: 118, Ankara, 2000, s. 22-31.

³⁴ Muammer Gül, "İslam Şehrinin Doğuşu", *Balıkesir Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 6, Balıkesir, 2001, s. 82.

³⁵ Ünver Günay, "Din ve Toplumsal Farklılaşma", *Atatürk Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 5, Erzurum, 1982, s.80.

lanmaktadır. Haftada bir günde aynı sosyal ortamda bulunan bütün inananların birlikteliği, Cuma Namazı ile pekiştirilmektedir. Hac ibadetinde de farklı milletlere, ırklara, sosyo-ekonomik şartlara sahip dünyanın bütün insanları toplanmakta, ayrı bir dinamizm ve canlılıkla sosyal bütünleşme sağlanmaktadır. Oruç ibadeti, sosyal açıdan aralarında ekonomik farklar bulunan insanların bütünleşmesi açısından önemlidir. Özellikle zenginlerin fakirlerin durumunu değerlendirmesi ve onlara yardım etmesi ikisi arasında bir kaynaşma sağlar. Zekâtın, sosyal bütünleşme açısından önemini düşündüğümüzde; zekâtı veren ve alan açısından çok büyük bir öneminin olduğunu görülür. Allah, insanların tümünü aynı kabiliyet ve güçte yaratmamıştır, insanların fizikî yapılarında olduğu gibi malî güçlerinde de farklılıklar vardır. İnsanlar; ya zengin, ya fakir ya da orta hallidirler.³⁶

Kısaca görüldüğü gibi ibadetler toplumsal bütünleşmeyi, sosyalleşmeyi, birliği, dirliği ve kaynaşmayı sağlayan adeta bir binanın çimentosu gibidir.

2. İbadetler Kötülüklerden Uzaklaştırır.

İbadetlerin fonksiyonlarından bir diğeri ise bireyi kötülüklerden uzaklaştırmasıdır. Nitekim konuyla ilgili olarak Kuranı Kerimde şöyle buyrulmaktadır;

"(Ey Muhammed!) Kitaptan sana vahyolunanı oku, namazı da dosdoğru kıl. Çünkü namaz, insanı hayâsızlıktan ve kötülükten alıkor. Allah'ı anmak (olan namaz) elbette en büyük ibadettir. Allah, yaptıklarınızı biliyor."³⁷ Namaz kılıp oruç tutup da insanlarla olan ilişkilerinde dine ve hukuka uygun olmayan tutum ve davranış içersinde olanları da Peygamberimiz , "Oruç tutan öyle insanlar vardır ki, kârları sadece açlık ve susuzluk çekmektir"³⁸ sözleriyle uyarmaktadır. Yine başka hadislerde de "Oruç perdedir. Biriniz bir gün oruç tutacak olursa kötü söz sarf etmesin, bağırp çağırmasın. Birisi kendisine yakışksız laf edecek veya kavga edecek olursa "ben oruçluyum!" desin."³⁹ "Her kim yalan söylemeyi ve yalanla amel etmeyi bırakmazsa, o kimsenin yemesini içmesini bırakmasına Allah'ın hiçbir ihtiyaç yoktur"⁴⁰ buyurmaktadır. Ayet ve hadislerden namaz ve orucun bireyi zararlı duygulardan koruyacağını, kötü davranışlardan alıkoacağını anlamaktayız.

³⁶ Özcan Güngör, "Kuranda Sosyal Bütünleşme", *Diyanet İlmî Dergi*, C. 40, Sayı: 3, Ankara, 2004, s. 14.

³⁷ Ankebut, 29/45.

³⁸ İbn Mace, "Sıyam", 21.

³⁹ Buhari, "Savm", 2, 9; Müslim "Sıyam", 164.

⁴⁰ Buhari, "Savm", 8, "Edeb", 51.

Namazla insan, açık çirkinlikten, edepsizlikten, kötülük ve ahlaksızlıktan, aklın ve dinin beğenmeyeceği uygunsuzluktan, kötü ve çirkin işlerden kurtulur ve uzaklaşır. Kurallarına uygun olarak namaza devam edildikçe namaz dışında da güzel davranışlar artar ve gelişir.⁴¹ Nitekim Yunus Emre namazın kötü alışkanlıklardan ve davranışlardan alıkoymasını gerektiğini kendi dilinden şu şekilde ifade etmektedir. Bir kez gönül yıktın ise/ Bu kıldığın namaz değil/ Yetmiş iki millet dahi /Elin yüzün yumaz değil.

Dini emir ve yasakların hikmeti incelendiğinde, insanın şerefini koruma, onu kötülüklerden uzak tutup ahlâkını olgunlaştırma gibi bir hedefin de güdüldüğünü görmek zor olmaz.⁴² Nitekim ramazan ayında alkol tüketimi, suç işleme oranları diğer aylara göre daha azalmaktadır. Alkol tüketiminin azalmasıyla birlikte kavga, cinayet ve trafik suçları gibi adli olayların sayısında önemli ölçüde düşmektedir.⁴³

İbadetlerin gerek ruh, gerek beden, gerekse toplum sağlığı ile kişiler arasında olumlu ilişkiler kurulmasında yararlar sağladığı, toplum düzeninin pürüzsüz, aksaksız yürümesine katkıda bulunduğu bilinmektedir. İnanç ve ibadetlerin temel gayesi kişiyi bütün varlıkların ve kendinin yaratıcısına karşı ödevini yerine getirmek, O'na yaklaşmağa çalışmak ve bunun için de beden, ruhen ve zihnen kemale ermektir. Allah'a ibadet ödevini yerine getiren kişinin ibadet sırasındaki arınma çabalarından doğan iyi kişi olma, günah işlememe gayesi, kişiden çevresine, yani topluma yayılır. Çünkü ferdin iyiliği, dürüstlüğü daima kendini aşar.⁴⁴ İbadetlerdeki iyi kul (insan) olma bilinci bireyleri dürüst davranmaya ahlaklı olmaya, başkalarının hakkını gözetmeye, güvenilir olmaya yönlendirir.

İbadetlerin insan karakteri üzerinde düzenleyici, sağlamlaştırıcı ve yönlendirici etkileri vardır bütün ibadetler insan şuurunu iyiye ve doğruya yönlendirerek ve onları olgunlaştırarak güzel davranışlar sergilemelerini sağlarlar. Yaratıcısına tam şuurla bağlanan ve ibadet eden insan her türlü kötülükten kaçınarak kendisine olan

⁴¹ Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, C. V, s. 3780.

⁴² Süleyman Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, T.D.V. Yay., Ankara, 1989, s. 35.

⁴³ <http://www.tumgazeteler.com/ramazandaalkol>.

⁴⁴ Ahmet Onay, "Hac Yapan Kişilerin Hacdan Sonraki Dini Tutumları", *Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 14, Sakarya, 2006, s.1-23.

güvenini artırır, büyük ruhsal destek kazanır, kişiliğini sağlamlaştırır, sabrını ve olumlu yaşam felsefesini, sevincini geliştirir.⁴⁵

Hacca gidenler üzerinde yapılan bir çalışmada, hac öncesi yapılan haram, günah ve kötü davranışlardan, hac sonrasında bu tür davranışlardan uzaklaşıldığı anlaşılmıştır.⁴⁶ Hacılar üzerinde yapılan farklı bir çalışmada da benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. Manevi huzur ve Allah'a yakınlık hissi, günlük beş vakit namaz kılma, haramlardan kaçınma, dini konuları düşünme, ailesine ve çevresine karşı duyarlılık ve cömertlik gibi hususlarda farklılaşma tespit edilmiştir.⁴⁷

Maddi bakımdan yemeden içmeden kesilmek suretiyle kendimize yönelerek kendimizi kendimize konu (obje) yapma hali ve bunun sonucu olarak bütün hareketlerimizi dikkatle tahlil ederek kontrol altına alma gayreti İslâmiyet'in, "Oruçlu insanın sadece yemekten içmekten kesilmekle yetinmeyerek bütün azalarına da oruç tutturması yani bütün azalarına ağız, göz, kulak, el... vs.ye sahip olarak onları akla gelebilecek her türlü kötülüklerden, lüzumsuz iş ve hareketlerden koruması gerektiği..." şeklindeki emri ile daha kuvvet kazanıp istikametini bularak daha fazla ciddiyet kesbedecektir.⁴⁸ Zekâtın bireye dolayısıyla topluma kazandırdıklarından birisi de, kişi zekât vermekle cimrilik, bencillik, gurur gibi kötü huylardan uzaklaşır. Paylaşmaktan mutluluk ve huzur duyar. Ayrıca modern hayatın getirdiği tüketim toplum haline gelen birey oruçla birlikte tüketmeden aşırıya kaçmadan, az tüketerek de yaşanabileceğini anlayacaktır.

Ergenler üzerinde yapılan bir alan araştırmasında dua ve ibadetin, ergenlerin ruh sağlıkları üzerinde olumlu psikolojik etkilerinin olduğu tespit edilmiştir.⁴⁹ Duanın kaygı, stres, anlamsızlık, boşluk ve yalnızlık gibi çağımızın önemli ruhsal hastalıklarına karşı ruh sağlığını olumlu şekilde etkilediği ve kişiliği geliştirdiği araştırmalarla ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, dua kişiye güçlülere katlanma, her türlü olumsuzluğu olumlayabilme ve başarıya doğru yönelme, arzu

⁴⁵ Akif Hayta, "U.Ü. İlahiyat Fak. Öğrencilerinin İbadet ve Ruh Sağlığı (Psiko-Sosyal Uyum) İlişkisi Üzerine Bir İnceleme", *Uludağ Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 9, C. 9, Bursa, 2000, s. 3.

⁴⁶ Mehmet Bayyığıt, *Sosyo- Kültürel Yönleriyle Türkiye'de Hac Olayı*, T.D.V.Yay., Ankara, 1998, s.151-156.

⁴⁷ Ahmet Onay, "Hac Yapan Kişilerin Hacdan Sonraki Dini Tutumları", s.1-23.

⁴⁸ Ali Murat Daryal, *Dini Hayatın Psiko-Sosyal Temelleri*, Mar. Üniv. İlahiyat Fak.Vak. Yay., İstanbul, 1994, s.120.

⁴⁹ Mustafa Koç, "Ergenlik Döneminde Dua ve İbadet Algılarının Ruh Sağlığına Etkileri Üzerine Bir Alan Araştırması", *Sakarya Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, Sayı: 10, Sakarya, 2004, s. 115-158.

duyma gücü vermektedir. İnsanlar namaz, dua ve tövbe ibadeti ile kendini ifade eden, kendini kabullenen, kaygıdan uzak, etkin, sosyal ve sorumluluğunun farkında olan bir birey durumuna gelirken kendini gerçekleştiren insanların özelliklerine de sahip olmaktadır.⁵⁰

3. İbadetler Paylaşma, Dayanışma ve Yardımlaşmayı Öğretir.

İbadetlerin gerek fertlere gerek topluma kazandırdığı davranışlardan biriside paylaşma ve dayanışma duygusudur. İnsanlar paylaştıkça mutluluklar artar dayanışma kuvvetlenir.

Zekat, sadaka, kurban, karz-ı hasen ve vakfetme gibi ibadetler tam anlamıyla paylaşma, dayanışma ve yardımlaşmayı öğreten ve yaşatan ibadetlerdir.

Hz. Peygamberin "Komşusu aç olduğu halde kendisi tok yatan bizden değildir."⁵¹ hadisi paylaşmanın ve yardımlaşmanın önemini bizlere bildirmektedir.

Kuran defalarca "Namaz kılınız, zekât veriniz" emrini tekrar eder. Ruh ile beden birliğinin, bir olan Allah'a ibadetle cemiyete olan borcunu ödemenin bir defada ve aynı yerde beraber emredilmiş olmasından daha iyi bir görünüm olabilir mi?⁵²

Toplu olarak yapılan ibadet ve duanın, bireyin mutluluk ve sağlığına ilişkin olumlu katkıları olduğunu gösteren araştırmalar ibadetin toplum açısından ne kadar önemli olduğunu göstermektedir.⁵³

Cuma, bayram ve cenaze namazları topluca kılınmaları zorunlu ibadetler olması sebebiyle insanların birlikte yaşama ve dayanışma bilincini geliştirir.

Oruç ibadeti ile ilgili yapılan bir araştırmada orucun, insanlarla ilişkileri kolaylaştırdığı; sosyal itibar kazandırdığı, yardımlaşmayı, kendine güveni ve hoşgörüyü artırdığı, ekonomik rahatlama getirdiği gibi duygu ve düşüncelerin yüksek olduğu anlaşılmaktadır.⁵⁴

⁵⁰ Akif Hayta, "İbadetler ve Ruh Sağlığı", H. Hökelikli (Edt.), *Gençlik, Din ve Değerler Psikolojisi*, Ankara Okulu Yay., Ankara, 2002, s.141-143; Hüseyin Peker, *Din Psikolojisi*, s. 74.

⁵¹ Müslim, "İman", 74.

⁵² Muhammed Hamidullah, *İslama Giriş*, Nur Yay., 2. Baskı, Ankara, 1965, s. 117.

⁵³ Michael Argyle, "İbadet ve Dua", Çev. Mustafa Koç, *Sosyal Bilimler Enst. Dergisi*, Sayı: 21, Kayseri 2006/2, s. 323.

⁵⁴ Veysel Uysal, "Kentsel Hayatta Dindarlık ve Oruç İbadetinin Bireysel Toplumsal Yansımaları", *Mar. Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, 32, İstanbul, 2007, s.19-44

Toplumsal varlığın sağlıklı bir şekilde sürdürülebilmesi için, toplumsal denge ve barışın bir şekilde sağlanması ve fertler arasında duygusal gerilime yol açabilecek etkenlerin giderilmesi şarttır. Bir toplumda zenginlerin ve fakirlerin bulunması doğaldır. Fakat doğal olmayan, bunların birbirlerinin haklarını gözetmemesi ve sosyo-ekonomik açıdan gerilim ve gerginlik sebebi olmasıdır. Kur'an-ı Kerim'de bu yönde yapılan düzenlemelerle âdeta böyle bir gerilimin potansiyel varlığı ima edilmekte, bunun engellenme ve giderilme yolları teşhis edilmektedir.⁵⁵

Kurban, İslam'da sosyal yardımlaşma ve dayanışma örneğinin en iyi ve en somut şekilde görüldüğü bir ibadettir. Yeryüzünde her gün yüz binlerce hayvan kesilmekte ve bunlardan çoğunlukla, zengin kimseler yararlanmaktadır. Hâlbuki kurban ibadetinde, kesilen kurbanlardan daha çok, fakirler ve ihtiyaç sahipleri yararlanmaktadır.⁵⁶

Kurban, zenginlerde infak, paylaşma ve cömertlik duygularını geliştirir, fakirlerde ise zenginlere karşı oluşan önyargıları yok eder; zenginlerle fakirler arasında karşılıklı sevgi, saygı ve muhabbet duygularını geliştirerek, toplumsal huzuru ve barışı sağlar; yine bu bağlamda kurban "sosyal adalet" in gerçekleşmesini sağlar.⁵⁷

Kurban, toplumun tamamını kucaklayan potansiyel bir güç kaynağıdır. Onunla ekonomik hayat canlandığı gibi, yine kurban neticesinde oluşan imkânlarla ihtiyacı olanların ihtiyaçları giderilerek içtimâî bir dengelenme sağlanır.⁵⁸

Zekâtın sosyal güvenlik fonksiyonu, onun gelir dağılımını düzeltici fonksiyonuyla da doğrudan bağlantılıdır. Bilindiği gibi, sosyal güvenlik tedbirleri, fonksiyonlarını yerine getirirken, gelir dağılımını düzeltici (gelirin yeniden dağıtımı, ikincil gelir dağılımı) etkileri yapmaktadır. Bununla birlikte gelir dağılımını düzeltici etkiler yaparak fonksiyonlarını yerine getirmektedir. Zekât İslam'daki sosyal güvenlik tedbirlerinin başında gelmektedir. Zekât bu boyutuyla, insan hakları açısından da önemli bir kavramdır. Zira günümüzde insan hakları teorisyenlerinin, "sosyal ve ekonomik haklar" diye

⁵⁵ Mehmet Emin Özafşar, "İmanın Toplumsal Boyutu", *İslam'a Giriş*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007, s. 131.

⁵⁶ Hamdi Döndüren, *İslam İlmihali*, Erkam Yay., İstanbul, 2001, s. 620.

⁵⁷ Musa Hub, *Her Yönüyle Kurban*, Işık Yay., İzmir, 2006, s. 32.

⁵⁸ Süleyman Uludağ, *İslam'da Emir ve Yasakların Hikmeti*, s.101.

ifade ettikleri haklarla sağlanmak istenen hedefler, büyük ölçüde zekâtın hedefleriyle paralellik arz etmektedir.⁵⁹

Zekât, günümüzdeki sistemlerin (risk) tehlike olarak gördüğü olaylara insani çözümler bulması yanında, istihdam hacmini genişletmesi, adil servet dağılımına yardımcı olması, yatırımları teşvik etmesi yönüyle, sosyal dayanışmayı temin eden ve bu yolla sosyal güvenlik kurumlarına büyük ölçüde ihtiyaç bırakmayan bir müessesedir.⁶⁰

Zekât, toplum hayatının temel direklerinden biridir ve insanları yerleşik hayat içerisinde cemaat ruhu ile birbirine bağlayan en önemli unsurdur. Ayrıca bu inanç üzerine bina olan vakıf sistemi ve kurumlaşması İslâm şehirlerinin en önemli hususiyetini teşkil etmektedir.⁶¹

İslam'ın yardımlaşma ve paylaşma ile ilgili emir ve prensiplerinden doğan vakıf sistemi de toplumsal hayat ve dayanışmayı sağlayan önemli müesseselerden biridir.

Devlet başkanından dağdaki çobana kadar herkesi aynı safta omuz omuza bir araya getiren namaz; konuyu daha da ileri götürüp aynı statüde olmaktan öte, aynı giyiniş biçimiyle de her kademeden insanı aynı duygularla bir araya toplayan hac; açlığın yoksulluğun fakirliğin ne demek olduğunu fiilen tattıran oruç ve bütünüyle zekat, birer ibadet olmalarının yanında, oluşturdukları cemaat ruhuyla, sosyal dayanışma, sosyal denge ve hatta sosyal güvenliğin oluşmasında küçümsenemeyecek etkileri olan ibadetlerdir. Kısaca İslam'daki bütün ibadetlerin bir de dünyaya bakan yönleri vardır ve sosyal içerikli ibadetlerdir.⁶²

Sonuç olarak ibadetler her ne kadar öncelikli olarak bireyi ilgilendirse de bir madalyanın diğer yüzü gibi toplumu ilgilendiren bir yüzü de bulunmaktadır. Dini hayatın imandan sonra vazgeçilemez unsuru olan ibadetler, insanın Allah'la arasındaki ilişkinin dış dünyaya akseden yönünü yansıtırken aynı zamanda, insanın toplumla ilişkilerini tanzim etmesi açısından da önemlidir. Bazı ibadetlerin zaman ve mekan şartına bağlı olarak yerine getirilmesi bireyin sosyalleşme ve sosyal bütünlüğü katılmasını sağlaması açısından

⁵⁹ Beşir Gözübenli, "Zekat, Rahmet Getiren Paylaşım", *İslam'a Giriş*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 2007, s. 326.

⁶⁰ Faruk Beşer, *İslam'da Sosyal Güvenlik*, İstanbul, 1998, s.132.

⁶¹ Muammer Gül, "İslam Şehrinin Doğuşu", *Balıkesir Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:6, Balıkesir, 2001, s. 82.

⁶² Muhammed Hamidullah, *İslama Giriş*, Çev. Cemal Aydın, T.D.V. Yay., Ankara, 1996, s. 58.

önemlidir. Aynı zamanı ve mekanı ibadet maksadıyla teneffüs eden bireyler aynı davranışı yaparak birbirlerine yakınlaşırlar, birlik ve beraberlik duygusu içerisinde hareket ederler. Toplu olarak yapılan ibadetler insanlarda birlikte yaşama ve kardeşlik bilincini geliştirir, sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı öğretir. Bireyin sosyalleşmesine katkıda bulunur.